

4.4. Ядерний вибір Ірану: аналіз сучасної політичної думки (О. Я. Чебан)

Ядерний вибір країни – це наявність кількох альтернатив для прийняття зовнішньополітичного рішення щодо того, чи слід даній державі набувати ядерну зброю, чи навпаки варто обмежитися лише мирним розвитком ядерної енергетики. Тривалий час вважалося, що Іран визначився зі своїм ядерним вибором й обрав послідовний курс на набуття ядерної зброї. Однак, у липні 2015 р. у Відні Іран підписав історичну угоду про обмеження своєї ядерної програми в обмін на зняття міжнародних санкцій, й це дало можливість говорити про те, що Іран переглянув свій ядерний вибір і відмовився від планів набути ядерну зброю. Втім, багато експертів не виключають, що поступки Ірану у ядерній сфері є тимчасовими, й що незабаром Іран може спробувати відновити свою воєнну ядерну програму. Тому залишається дуже актуальним аналіз наукових праць, присвячених вивченню проблематики ядерного вибору Ірану та майбутніх перспектив розвитку іранської ядерної програми.

Перед тим як розглянути наукові праці, безпосередньо присвячені щойно згаданій тематиці, варто згадати деякі загальнотеоретичні наукові роботи, що розглядають закономірності ядерного вибору країн. Перш за все, згадати роботи Кеннета Уолца, одного із засновників теорії неореалізму. Цей автор є унікальним, тому що він обґрунтував позитивне ставлення до процесів ядерного розповсюдження. На думку Уолца, яку він висловив у своїй праці «Розповсюдження ядерної зброї: більше може бути краще» [1, с. 15], зростання кількості держав, що володіють ядерною зброєю, може призвести до зниження вірогідності початку нових конфліктів. Адже чим більше держав володітиме ядерною зброєю, тим більше учасників міжнародних відносин не матимуть можливості розпочати війну, яка призведе до катастрофічних наслідків.

К. Уолц також наводив аргументи щодо того, що позитивне значення для безпеки на Близькому Сході матиме набуття Іраном ядерної зброї, оскільки це дозволить стримати ядерний арсенал

Ізраїлю і запобігти можливому воєнному зіткненню між Іраном та Ізраїлем [2, с. 110]. Окрім К. Уолца, думку про позитивний вплив ядерного арсеналу на ситуацію на Близькому Сході підтримував Карл Крістоф [3] та Стівен Розен [4].

Втім, переважна більшість дослідників та політиків виступають різко проти подальшого розповсюдження ядерної зброї та опори на ядерне стримування. Наприклад, С. Нанн та Б. Блер у своїй спільній статті «Від ядерного стримування до взаємної безпеки» розкритикували концепцію взаємного гарантованого знищення і протиставляють цьому поняттю власний термін – «взаємна гарантована безпека». С. Нанн та Б. Блер зазначали, що «ядерна політика має змінитися... Замість того, щоб загрожувати Армагеддоном заради запобігання війні, ми повинні прагнути до взаємної гарантованої безпеки» [5, с. 20]. Негативне ставлення до ядерного розповсюдження висловлено і у праці арабського дослідника Махмуда Каріма, який у своїй монографії «Зона, вільна від ядерної зброї, на Близькому Сході: проблеми та перспективи» зазначав, що існування ядерної зброї у близькосхідному регіоні зашкодить національним інтересам як арабських країн, так і Ізраїлю [6].

Причини ядерного вибору країн теоретично обґрунтовані у працях Скота Сагана. У своїх працях цей аналітик намагався синтезувати здобутки теорій реалізму та лібералізму, а також інших теоретичних напрямів для того, щоб сформулювати комплексне пояснення причин набуття державами ядерної зброї. Так у відомій праці «Переглядаючи причини ядерного розповсюдження: три моделі у дослідженні бомби» С. Саган висловив думку про те, що до набуття державою ядерної зброї може призвести одна або декілька із трьох можливих причин: необхідність покращити свою безпеку, вплив міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження та вплив внутрішньополітичних факторів – інтересів бюрократичних груп, електоральних настроїв населення тощо [7].

Загальнотеоретичний аналіз причин ядерного вибору здійснено у працях американського дослідника Жака Хайманса. Зокрема, у

статті «Коли держава стає володарем ядерної зброї?» [8] Хайманс припустив, що успіх держави на шляху набуття ядерної зброї може залежати від характеру її режиму: у країн з авторитарним режимом правління менше шансів створити ядерний арсенал через те, що за умов існування такого режиму менше шансів налагодити ефективну ядерну програму.

Відома у експертних колах дослідниця Таня Оджілві-Уайт з Маунбеттенського центру міжнародних досліджень університету Саутгемптона Британії у своїй статті «Чи є теорія ядерного розповсюдження? Аналіз сучасної дискусії» [9] провела комплексний і об'єктивний аналіз усіх теорій ядерного розповсюдження. При цьому вона відзначила, що предмет ядерного розповсюдження не отримав «адекватного визначення», й що при його характеристиці не цілком зрозуміло, що мається на увазі більше – причини чи наслідки цього явища. Тому, на її думку, неможливо відділити це поняття від гонки озброєнь.

Грунтовний загальнотеоретичний аналіз тематики ядерного вибору здійснено у деяких колективних монографіях. Насамперед це двотомна колективна монографія «Передбачаючи ядерне розповсюдження у ХХІ ст.» [10], опублікована у 2010 р. під загальною редакцією директора Монтерейського інституту міжнародних досліджень ім. Джеймса Мартіна Уільяма Поттера та його молодшої колеги Гаухар Мухатжанової. У цей двотомник були включені статті провідних фахівців у галузі ядерного розповсюдження – Ж. Хайманса, Е. Солінген, С. Сагана, У. Поттера, Г. Мухатжанової, Н. Бажема, Ф. Бліка та ін. У цій же монографії розглянуті й можливі причини набуття ядерної зброї Іраном.

Комплексний погляд на причини ядерного розповсюдження пропонує видана в 2004 р. під редакцією Курта Кемпбелла, Роберта Айнхорна та Мітчелла Райса праця «Ядерний переломний момент. Чому держави переглядають свої ядерні вибори» [11]. Автори цієї праці вважали ядерне розповсюдження негативним процесом, але в той же час відповідно до духу школи політичного реалізму вони припустили, що існування ядерної зброї у низки держав неминуче

призведе до того, що кількість ядерних держав зростатиме, тобто станеться «ядерний переломний момент», або як його інакше називають «ланцюгова реакція розповсюдження» чи «ефект доміно».

Під час аналізу наукових праць, які безпосередньо стосуються тематики іранської ядерної програми та ядерного вибору Ірану необхідно умовно розділити ці праці на кілька груп за національною ознакою, що дозволить скласти уявлення про те, наскільки іранська ядерна проблема цікавить науковців тієї чи іншої країни, а також про те, як вони до неї відносяться.

Останнім часом на цю вкрай актуальну тему було написано багато праць насамперед на Заході. Особливо цікавою вбачається праця американської дослідниці Е. Солінген [12], яка обґрунтувала розвиток іранської ядерної програми впливом соціально-економічних та внутрішньополітичних факторів в Ірані. Теоретичний аспект ядерного вибору Ірану найбільш повно відображений у статті вже згадуваної представниці Монтерейського інституту у США Г. Мухатжанової «Гордість та упереджене ставлення: розуміння ядерної програми Ірану» [13]. У цій праці дослідниця проаналізувала причини розвитку іранської ядерної програми крізь призму різних теорій міжнародних відносин – неореалізму, неоліберального інституціоналізму, бюрократичної політики та ін. На думку дослідниці, найбільш переконливе пояснення мотивів іранської ядерної програми запропоноване у концепції правлячих коаліцій Етель Солінген, хоча аргументи неореалістів, інституціоналістів, нормативістів та інших теоретиків також мають бути враховані при поясненні причин розвитку ядерної політики Ірану.

Британські дослідники Метью Моран та Крістофер Гоббс у своїй спільній статті «Іранська ядерна дилема: світло в кінці тунелю?» [14] при аналізі причин ядерної політики Ірану використовували напрацювання основних теорій міжнародних відносин. Дослідники ще у момент написання своєї статті у 2012 р. (тобто за рік до початку врегулювання іранської ядерної проблеми) дійшли висновку, що у Ірану зникають причини для подальшого

розвитку воєнної ядерної програми, що робить можливим компроміс з приводу його ядерної програми.

Інші автори при поясненні причин розвитку іранської ядерної програми більше уваги приділяли культурно-історичним аспектам, які вплинули на розвиток іранської ядерної програми. Наприклад, Керолайн Зімке у своїй статті «Національний міф і стратегічна персональність Ірану: перспектива контр-розповсюдження» [15] аналізувала фактори, які на перший погляд не мають прямого відношення до іранської ядерної програми – історичні факти, культурні особливості, які сформували національний характер іранського народу. Однак дослідниця переконливо довела, що всі ці фактори зіграли в подальшому велику роль у розвитку іранської ядерної програми, оскільки історична пам'ять досі впливає на поведінку іранців.

Аналогічно Майкл Ейзенштадт аналізував іранську ядерну програму крізь призму культурно-історичних аспектів у своїй статті «Стратегічна культура Ірану: оперативні та політичні наслідки» [16]. За основу аналізу він використав таке поняття, як стратегічна культура, яке дозволяє визначити специфіку нації у її відношенні щодо питань воєнно-політичної стратегії. За висновками М. Ейзенштадта, аналіз особливостей стратегічної культури Ірану дозволяє припустити, що ця країна морально готова до набуття ядерної зброї.

Процес врегулювання іранської ядерної програми, пов'язаний з підписанням у листопаді 2013 р. в Женеві Спільного плану дій та у липні 2015 р. у Відні Спільного всебічного плану дій (СВПД) щодо ядерної програми Ірану, детально розглядають у своїх статтях наукові співробітники Белферського центру науки та міжнародних відносин при Гарвардському університеті. Наприклад, фінський експерт Олі Хейнонен, старший науковий співробітник Белферського центру, у своїй праці [17] аналізує зміст та перспективи виконання прийнятого в Женеві шісткою посередників та Іраном Спільного плану дій з приводу іранської ядерної програми. На думку О. Хейнонена, прийнятий у листопаді 2013 р. План дій містить значно менше вимог

щодо інспекцій ядерних об'єктів Ірану, ніж аналогічна угода, яку Іран досяг з представниками «євротрійки» (Великобританія, Німеччина, Франція) та МАГАТЕ у 2003 р., коли Іран погодився тимчасово заморозити збагачення урану і фактично дотримувався Додаткового протоколу до угоди про Гарантії з МАГАТЕ. Хоча у 2013 р. Іран надав широкий доступ інспекторам МАГАТЕ на свої ядерні об'єкти, однак цей доступ, на думку О. Хейнонена, не такий широкий, як у 2003 р., і це надає Ірану шанс залишити деякі аспекти своєї ядерної програми непрозорими.

Представники Белферського центру Грехем Аллісон та Гері Сеймур у своїх колективних статтях також розглянули останні події довкола іранської ядерної програми. Зокрема, у статті «Більше санкцій проти Ірану: так чи ні?» [18] дослідники проаналізували суть дебатів у американських владних колах щодо можливості застосування до Ірану нових санкцій попри досягнення з Іраном угоди про обмеження його ядерної програми. Г. Аллісон та Г. Сеймур схиляються до думки, що запровадження нових санкцій зведе нанівець результати досягнутих в Женеві та Відні домовленостей, і тому слід утриматися від тиску на Іран.

В цілому можна зробити висновок про те, що британські та особливо американські науковці цікавляться іранською ядерною проблемою більше, ніж дослідники з інших країн. Слід також зазначити, що переважна більшість західних дослідників негативно ставляться до іранської ядерної програми. Виняток становить лише уже покійний Кеннет Уолц, який, як вже зазначалося, бачив позитивні моменти у можливому набутті Іраном ядерної зброї. Інші західні дослідники бачать у цьому велику загрозу для міжнародної безпеки.

Також більшість західних дослідників не сумніваються у тому, що Іран справді довгий час мав наміри щодо набуття ядерної зброї. Не виключається, що такі наміри Іран може мати і тепер, після укладення ядерної угоди з країнами «шістки» у липні 2015 р.

Безпосередньо тематиці іранської ядерної програми присвячена також низка наукових праць російських дослідників, наприклад,

праця російського вченого Анзора Ногмова «Іранська ядерна програма в контексті режиму ядерного нерозповсюдження» [19]. У цій роботі автор схилявся до думки, що скоріше за все у Ірану немає наміру набувати ядерну зброю, а США та їх союзники необґрунтовано піддають Іран загрозі нападу.

У праці російського вченого Владислава Юрченка «Іранська ядерна програма в російсько-американських відносинах» [20] висловлено сумнів щодо правильності переконань американської адміністрації, яка вірила, що Іран намагається набути ядерну зброю. В. Юрченко не виключив, що США збиралися використати іранську ядерну програму лише як привід для повалення режиму в Ірані і приведення до влади там проамериканських політиків, подібно до того, як це відбувалося в Іраку. У той же час автор зазначив, що поява на південь від Росії ще однієї ядерної держави становила б загрозу російській національній безпеці.

Монографія російських фахівців В. Євсєєва та В. Сажина «Іран, уран та ракети» [21] присвячена вивченню доктринальних основ політики Ірану у 1990-х – 2000-х рр., іранської ядерної та ракетної програм як основи військової могутності ІРІ, хронології іранської ядерної кризи, позиції ключових гравців на «іранському полі», в тому числі, Росії і США, а також аналізу можливих способів врегулювання ядерної проблеми Ірану. Автори дослідження звертали особливу увагу на такий фактор при вирішенні іранської ядерної проблеми, як національна психологія іранців. Цей фактор, а також доктринальна і політико-ідеологічна сутність іранського режиму, на думку дослідників, залишали мало місця для успішного вирішення «іранської ядерної проблеми», насамперед невійськовими, політико-дипломатичними засобами, особливо після приходу до влади президента Ірану М. Ахмадінежада, послідовника учення імама Хомейні, людини з вкрай радикальними релігійними поглядами.

Президент російського Наукового центру міжнародних досліджень «ПІР» (ПІР-Центру) Володимир Орлов також вивчав іранську ядерну проблематику. У своїй статті «Лабіринт якого нема. Навіщо і кому потрібна війна з Іраном» [22] В. Орлов висловив своє

позитивне ставлення до Ірану. Подібно до всіх інших російських дослідників В. Орлов визнав, що якби Іран набув ядерну зброю, то це завдало б важкого удару міжнародній та російській безпеці, хоча б тому, що ядерна зброя є одним із головних елементів російської великодержавності, а розширення ядерного клубу та підлив режиму нерозповсюдження, одним із гарантів якого є Російська Федерація, робить Росію дедалі менш ексклюзивною і значимою на міжнародній арені. Тим не менше, В. Орлов вважає набуття Іраном ядерної зброї вкрай маловірогідним, оскільки, на його думку, Іран не має жодних намірів щодо набуття ЯЗ. Розвиток іранської ядерної програми, на думку дослідника, має на меті продемонструвати технологічний прогрес Ірану і не містить воєнної складової. В. Орлов припустив, що Іран змінить свої мирні наміри щодо своєї ядерної програми тільки в екстремальних умовах, у тому випадку, якщо західні країни будуть чинити на нього безпрецедентний тиск.

Професор університету МДІМО Сергій Дружиловський у своєму коментарі для ЗМІ «Ядерної програми Ірану не існує» [23] відзначав технічну відсталість іранської ядерної програми, яка, на його думку, надто далека від того, щоб дозволити країні виробити ядерну зброю.

Інші російські експерти ставляться до іранської ядерної програми з куди меншим оптимізмом. Наприклад, академік Російської академії наук Олексій Арбатов у своїх статтях та виступах на наукових заходах зазначає, що у 2010-х років Іран уже фактично опинився на порозі володіння ядерною зброєю, й Ірану потрібно не так багато часу, щоб створити ядерну зброю [24]. Такі російські учені як О. Арбатов, В. Дворкін [25], Р. Тімербаєв [26] схильні вважати, що Іран всіма силами намагається домогтися ядерної зброї і не вірять у запевнення деяких своїх співвітчизників у тому, що Іран не здатний створити ядерну зброю через брак політичної волі та технічних можливостей.

Щоправда, після підписання з Іраном угод у 2013 р. та 2015 р. песимістично налаштовані російські експерти дещо відкоригували свою думку. Наприклад, О. Арбатов вважає, що є реальна можливість

повного врегулювання іранської ядерної проблеми, хоча в той же час він не виключає ймовірного зриву досягнутих з Іраном домовленостей [27].

Таким чином, можна підсумувати, що при оцінці ядерного вибору Ірану російські вчені менш одностайні, ніж їх західні колеги. Якщо переважна більшість американських дослідників сходяться на тому, що Іран має однозначні наміри щодо набуття ЯЗ, то російські вчені розходяться щодо цього питання: деякі з них погоджуються з західними колегами, інші ж російські вчені вважають, що Іран не має намірів щодо набуття ЯЗ, і що такі наміри у нього можуть з'явитися лише в екстремальних умовах. Крім того, оцінюючи внесок російської науки у вивчення іранської ядерної проблематики, слід визнати, що цій тематиці російські науковці приділяють приблизно таку ж увагу, як і їх західні колеги. У російській науці, так само як і в американській, іранська ядерна програма детально розглянута під різними кутами зору. Разом з тим, слід відзначити, що на відміну від своїх західних колег, російські учені майже не розглядають теоретичні аспекти ядерного вибору Ірану. Це пов'язано з тим, що російські науковці скептично ставляться до теоретичних напрацювань, розроблених на Заході. Російські вчені не бачать сенсу у побудові складних теоретичних концепцій. При оцінці причин розвитку іранської ядерної програми вони віддають перевагу конкретним практичним прикладам і не намагаються установити на іранському прикладі загальнотеоретичних закономірностей ядерного розповсюдження, надаючи перевагу індивідуальному підходу до пояснення причин розповсюдження. Таким чином, російська історіографія з питань іранської ядерної програми концептуально є біднішою за американську.

В Україні питання іранської ядерної програми донедавна детально розглядалося у працях лише однієї української дослідниці – доцента Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Поліни Сіновець [28]. Питання ядерного вибору Ірану П. Сіновець розглянула в контексті теорії ядерного стримування. Втім, нещодавно захищені в Україні дисертації В. Вишньова [29], М. Капирулі [30] та

О. Чебана [31], які розглядають міжнародні аспекти проблеми ядерного розповсюдження, суттєво розширили обсяг українських наукових досліджень проблематики ядерного вибору Ірану. Деякі аспекти тематики ядерної програми Ірану були розглянуті також професором Київського інституту міжнародних відносин Сергієм Галакою [32].

Окремо слід проаналізувати праці іранських авторів. У 2012 р. в Ірані з'явилася перша дослідницька організація, яка спеціалізується в першу чергу на дослідженнях в галузі атомної енергетики та міжнародної безпеки – неурядова організація «БАМДАД». У статті «Іранські підходи щодо створення зони, вільної від зброї масового знищення, на Близькому Сході» [33] директор інституту «БАМДАД» Ебрахім Моттагі наголосив на тому, що Іран ніколи не мав намірів щодо створення ядерної зброї, і після приходу до влади нового президента Хасана Рухані Іран готовий надати переконливі докази цього.

Також праці про іранську ядерну політику на англійській, арабській та перській мовах публікує ще одна іранська дослідницька організація – Центр наукових та стратегічних досліджень Близького Сходу у Тегерані. Серед опублікованих на сайті цієї організації праць, доступних лише на перській мові, хотілося б виділити статтю її співробітника Фаріборза Іргвані «Китай та Женевська ядерна угода» [34]. У цій статті іранський дослідник пояснює, чому Китай підтримує дружні відносини з Іраном та сприяв укладенню ядерної угоди в Женеві. На думку Ф. Іргвані, політика Китаю щодо Ірану є цілком раціональною, оскільки зусилля Пекіну щодо виводу Тегерану з-під дії санкцій та міжнародної ізоляції відповідають китайським економічним інтересам. Що ж стосується оцінки самої ядерної програми Ірану, то на думку Ф. Іргвані, вона не становить загрози міжнародній безпеці, і Китай, підтримуючи Іран, не суперечить традиційному для себе курсу підтримки режиму ядерного нерозповсюдження.

Науковий співробітник тегеранського Центру наукових та стратегічних досліджень Близького Сходу Альхам Нурі у своїй статті

на фарсі «Дотримання Додаткового протоколу як виклик для Ірану» [35] розглянув імовірність ратифікації Іраном Додаткового протоколу до Угоди про гарантії з МАГАТЕ, який Тегеран підписав ще у 2003 р. і досі не ратифікував. У цій статті, написаній ще за три місяці до підписання Женевської ядерної угоди, іранський дослідник відзначив, що у контексті переговорів з шісткою щодо іранської ядерної програми дедалі більше обговорюється імовірність ратифікації Іраном додаткового протоколу. А. Нурі висловив цікаву думку щодо цього питання, яка дозволяє пролити світло на те, як оцінюють Додатковий протокол (ДП) у Ірані. Як зазначає дослідник, ДП відлякує Іран перш за все тим, що він відкриває можливості для проведення шпигунства в Ірані, адже Протокол не надає гарантій того, що інспектори МАГАТЕ після проведення інспекцій в Ірані не здадуть отримані відомості спецслужбам недружніх Ірану країн. І стурбованість іранського дослідника справді можна зрозуміти. Адже Додатковий протокол надає можливість інспекторам МАГАТЕ в будь-який час відвідати будь-які об'єкти на території країни-члена ДП, навіть якщо ці об'єкти не заявлені як ядерні. Якщо Іран ратифікує ДП, то інспектори МАГАТЕ зможуть відвідати наприклад секретний воєнний об'єкт у Парчині, і можливо, після цього візиту вони переконаються, що ніякої ядерної діяльності у Парчині не ведеться, але зате побачать там техніку та інфраструктуру, яку Іран хотів би приховати від іноземних держав, у першу чергу західних. Проте немає гарантії, що інспектори МАГАТЕ не передадуть цю інформацію саме західним державам чи Ізраїлю, і цього найбільше боїться Іран, і саме це заважає йому ратифікувати ДП, а не бажання створити ЯЗ – саме до такого висновку підштовхує автор статті.

Серед співробітників Центру наукових та стратегічних досліджень Близького Сходу найбільш обізнаним у галузі ядерного нерозповсюдження експертом є директор структурного підрозділу цієї організації, який також розміщений у Тегерані – Інституту стратегічних досліджень Близького Сходу Кейхан Барзегар. У своїй праці на фарсі «Не помилиться, пане Петреус! Зняття санкцій буде сприяти регіональній стабільності» [36] автор критикує

американського експерта, колишнього очільника ЦРУ Д. Петреуса, що написав у газеті «Вашингтон пост» статтю, в якій закликав адміністрацію Б. Обама продовжити політику санкцій щодо Ірану, щоб стримати його експансіоністські амбіції. Що цікаво, у цій статті К. Барзегар по суті критикує неореалістичний підхід до оцінки політики Ірану і зазначає, що роль Ірану у Перській затоці слід оцінювати не в традиційному контексті балансу сил, як це робить Д. Петреус та багато американських консерваторів, а в контексті балансу інтересів. На думку К. Барзегара, помилково вважати, ніби Іран прагне встановити (в тому числі силовими методами) свою гегемонію на Близькому Сході, адже наприклад після виводу американських військ з Іраку у 2011 р. Іран не став намагатися заповнювати створений цим вакуум сили, як багато хто пророкував. К. Барзегар вважав, що під дією пропаганди антиіранського проїзраїльського та просаудівського лоббі в США звикли вважати Іран ворогом, якому треба протистояти, а насправді слід усвідомити необхідність співпраці з Іраном для подолання спільних проблем, таких наприклад, як тероризм, і в цьому контексті слід співпрацювати з Іраном і у питаннях ядерної програми, знімаючи санкції. При цьому К. Барзегар детально не говорив про іранську ядерну програму, намагаючись підштовхнути читача до висновку, що ця програма ніякої загрози насправді не становить, і що ця загроза вигадана пропагандою іранських недругів.

Хотілося б також відзначити англomовну працю К. Барзегара «Іранський внутрішній консенсус щодо ядерної угоди» [37]. У цій статті іранський дослідник також говорить про необхідність зняття санкцій з Ірану, і на цей раз він аргументував цю свою думку тим, що якщо не будуть зняті санкції, то буде порушений консенсус, який поки що має місце в Ірані і який полягає у тому, що всі іранські політичні сили підтримують необхідність компромісу у ядерних питаннях.

Ще одну англomовну статтю про іранську ядерну політику «Ядерна угода між Іраном та шісткою: перемога дипломатії та миру» [38] опублікував колишній іранський дипломат, експерт у питаннях

міжнародної безпеки та ядерного роззброєння Нассер Сагафі-Амері. Цей іранський аналітик на відміну від своїх вищеназваних співвітчизників писав про іранську ядерну програму більш відверто, не намагаючись обійти гострі питання або підштовхнути до думки, ніби ядерна проблема Ірану є вигаданою ворожою пропагандою. Н. Сагафі-Амері прямо зазначив, що Іран уже став віртуальною ядерною державою, такою ж як Японія та Німеччина, і що він уже володіє здатністю в короткий час створити ЯЗ. Тим не менше, на думку дослідника, підписання Женевської угоди дозволило зняти напруженість довкола Ірану, і подальший розвиток подій він бачить в позитивному світлі.

Іранські автори Центру наукових та стратегічних досліджень Близького Сходу іноді публікують свої статті виключно на арабській мові, і однією з таких праць є стаття директора Центру Сеїда Хосейна Мусаві «Женевська ядерна угода за формою і змістом» [39]. У цій статті автор відзначив позитивне значення факту підписання угоди для міжнародної стабільності, але в той же час висловив побоювання, що висування в майбутньому занадто категоричних і неприйнятних вимог західних держав до Ірану може стати причиною її зриву.

Оцінка ядерної угоди з Іраном у листопаді 2013 р. дається у працях іранської дослідниці Аріани Табатабаї, яка є науковою співробітницею у згадуваному вище Белферському центрі. Зокрема цікавою є стаття Аріани Табатабаї «Тимчасова угода: погляди з Ірану» [40]. У цій праці іранська дослідниця проаналізувала те, як різні кола в Ірані відреагували на досягнення Іраном в Женеві у листопаді 2013 р. угоди з «шісткою» про обмеження іранської ядерної програми. Як показав аналіз дослідниці, в Ірані в основному позитивно сприйняли угоду про досягнення домовленості, яку офіційна пропаганда позиціонує як велику дипломатичну перемогу Ірану над Заходом. Стримане схвалення угода отримала навіть з боку іранських консервативних кіл, які звикли виступати проти будь-яких компромісів з міжнародною спільнотою щодо розвитку ядерної програми.

Інші праці іранських авторів мають хоч досить опосередковане відношення до ядерної тематики, але тим не менше їх аналіз важливий для розуміння іранського ядерного вибору, оскільки написані вони іранськими політичними керівниками. У праці іранського президента (1997 – 2005) Мохаммеда Хатамі «Іслам, Іран і діалог цивілізацій» [41] спростовується теорія С. Хантінгтона про неминуче зіткнення цивілізацій і доводиться, що Іран зацікавлений у мирному діалозі з західними країнами. Положення цієї праці виглядають актуальними тепер, після укладення ядерної угоди між Іраном та країнами «шістки». Стаття М. Хатамі продемонструвала, що ще задовго до підписання цієї угоди в Ірані були сили, які не мали мотивації до набуття ядерної зброї і які намагалися запобігти ізоляції країни, викликаній розвитком непрозорої ядерної програми.

Особливо важливе значення мають праці обох духовних лідерів (рахбарів) Ірану – аятол Хомейні [42] та Хаменеї [43]. У своїх творах обидва іранські керівники висловили своє негативне ставлення до ядерної зброї. Але в той же час, як вбачається, слід критично відноситися до цих висловів аятол, оскільки в шиїзмі навіть духовні лідери можуть говорити неправду, аби ввести в оману ворогів. Те, що зокрема нинішній аятола А. Хаменеї не так однозначно негативно ставиться до ядерної сфери, як може здатися на перший погляд, витікає із його тверджень про те, що Іран має набути технологічну самодостатність, в тому числі шляхом розвитку ядерних технологій. Краще зрозуміти суть праць аятоли А. Хаменеї допомагає монографія співробітника Центру Карнегі Каріма Саджадпура «Читаючи Хаменеї» [44].

Підсумовуючи аналіз праць іранських вчених на ядерну тематику, можна відзначити цікаву особливість: у той час як іранські керівники у своїх практичних діях, як вбачається, скоріше керуються принципами неореалізму, іранські вчені у своїх теоретичних працях явно критикують ці принципи, такі як баланс сил, захист від потенційного ворога і т. ін. Іранські вчені здебільшого вважають, що загроза іранської ядерної програми є вигаданою, і що взагалі, Іран треба звикнути сприймати не в контексті загрози і силової протидії, а

в контексті міжнародної співпраці та загальної інтеграції, і що Іран слідує цим принципам і тому не зацікавлений у набутті ядерної зброї.

Арабські дослідники ядерної тематики, так само як і іранські, не сформували своїх теорій причин ядерного розповсюдження, які б відрізнялися від розроблених на Заході теоретичних напрямів. У принципі арабські вчені у своїх працях також використовують аргументи неореалістів, нормативістів і т. п., хоча вони не акцентують на цьому увагу, зосереджуючись не на теоретичних, а практичних аспектах. Наприклад, єгипетський вчений Ахмед Абульхалім у своїй статті «Карта ядерних держав на Близькому Сході на початку ХХІ ст.» [45] виділив одразу декілька причин того, чому, на його думку, Іран прагне набуття ядерної зброї: 1) прагнення досягти паритету у своїх воєнно-стратегічних можливостях з Ізраїлем та меншою мірою, Пакистаном (тобто це цілком неореалістичне обґрунтування іранського ядерного вибору); 2) бажання захиститися від загрози з боку США, яка є особливо великою у зв'язку з тим, що американський флот постійно дислокується поблизу Ірану (знову неореалістичне пояснення); 3) прагнення зміцнити престиж Ірану за рахунок вступу до ядерного клубу, так само як це зробили всі інші ядерні держави (нормативізм); 4) прагнення довести простому іранському населенню, що Іран після революції став міцнішим і прогресивнішим, адже шах не зміг набути ЯЗ (теорія бюрократичної політики. Таким чином, Абульхалім використовує різні теорії, і його навряд чи можна віднести до якогось одного теоретичного напрямку. Втім, як вбачається, цей дослідник, так само як і інші арабські аналітики, все-таки більше тяжіє до неореалізму, оскільки при аналізі ядерної політики частіше за все оперує такими неореалістичними концептами, як баланс сили, захист безпеки і т. п.

Цікаво зазначити, що арабські вчені почали оцінювати Іран як реальне джерело загрози порівняно недавно, лише з початку ХХІ ст., тобто саме тоді, коли стала помітною іранська ядерна програма. До цього часу, як впливає наприклад, з опублікованої в 2000 р. статті директора регіонального відділення катарського каналу Аль-Джазіра Гасана Бен Джадава [46], арабський світ сприймав Іран як

потенційного привабливого партнера, чому сприяла добросусідська політика тодішнього іранського президента М. Хатамі. Як стає зрозуміло зі статті, ядерна програма Ірану в той час арабський світ ще всерйоз не турбувала. Такого ж висновку можна дійти на основі аналізу опублікованої в 1997 р. монографії йорданського дослідника Абдель-Азіза Ад-Доурі «Арабо-іранські відносини. Сучасні тенденції та перспективи» [47].

Проблематикою ядерного нерозповсюдження на Близькому Сході займаються також такі арабські політологи, як Мухаммад Бігау Ад-Дін Аль-Гамрі [48], Мухаммад Махмуд Абу-Гадір [49], Закарія Хусейн [50], Бумгуді Аль-Касім [51] та ін.

Ізраїльські автори, так само як і арабські, при оцінці причин ядерного розповсюдження більше схилиються до неореалізму. Втім, у їх працях акцентується увага не на причинах іранської ядерної політики, а на її наслідках. Серед ізраїльських науковців в першу чергу слід згадати Е. Інбара [52], З. Маоза [53], Р. Бергмана [54], Ш. Фельдмана [55].

Підводячи підсумки, можна відзначити, що аналіз стану наукової розробки проблематики іранського ядерного вибору дозволяє зробити висновок, що ця проблематика добре досліджена. Водночас зберігається простір для подальших досліджень іранського ядерного вибору. Причини розвитку іранської ядерної програми детально розглядаються у працях небагатьох авторів. Тим не менше, наявність великої кількості наукових праць про загальні аспекти іранської ядерної програми дозволяє зробити висновки про можливі причини іранської ядерної політики.

Найбільш повно проблематика іранської ядерної програми досліджена в американській історіографії. Також багато уваги цій проблематиці приділено і в російській науковій літературі, але праці російських науковців про іранську ядерну програму в цілому концептуально бідніші, ніж праці їх американських колег. В американській історіографії переважає однозначно негативне ставлення до іранської ядерної програми, в той час як у працях російських авторів зустрічаються прямо протилежні оцінки, хоча в

той же час багато російських науковців повністю розділяють стурбованості своїх західних колег з приводу загрозливого характеру розвитку іранської ядерної програми. При цьому більшість і американських, і російських аналітиків сходяться на думці про те, що якщо Ірану все-таки вдасться набути ЯЗ, то це матиме однозначно негативні наслідки для національної безпеки і США, і Росії, і всіх інших країн світу.

В українській історіографії питання ядерного вибору Ірану досліджене ще порівняно мало, в цілому українські дослідники у своїх оцінках цього питання більш близькі до своїх західних колег.

В іранській історіографії пропонується оцінювати Іран не як ворога, а як вигідного партнера, співпраця з яким разом зі зняттям санкцій дозволить врегулювати проблеми Близького Сходу. Іранські аналітики не вдаються до детального теоретичного аналізу, але в цілому можна сказати, що їх праці витримані в дусі неолібералізму і критики неореалізму, з позицій якого Іран можна розглядати як суперника західних держав у боротьбі за вплив на Близькому Сході. Іранські експерти намагаються спростувати неореалістичні постулати про необхідність дотримання балансу сил в регіоні і акцентують увагу на необхідності дотримуватись балансу інтересів та розвивати співпрацю з Іраном.

Список використаних джерел

1. Waltz K. N. The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better. – L.: The International Institute for Strategic Studies, 1981. – 430 p.
2. Уолц К. Почему Иран должен получить ядерную бомбу // Россия в глобальной политике. – 2012. - № 4. – С. 108 – 116.
3. Christof C. Mayhem or Deterrence? Regional and Global Security from Non-Proliferation to Post-Proliferation // Arms Control and Proliferation in the Middle East and South Asia / Ed. by Shelley A. Stahl and Geoffrey Kemp. – New York: St. Martins Press, 1992. – P. 45 – 60.
4. Rosen S. J. A Stable System of Mutual Nuclear Deterrence in the Arab-Israeli Conflict // American Political Science Review. – 1977. – Vol. 71, № 4. – P. 1367 – 1383.
5. Nunn S., Blair B. From Nuclear Deterrence to Mutual Safety // The Bulletin of the Atomic Scientists. – 1997. – Vol. 63, № 3. – P. 19 – 21.
6. Karem M. A Nuclear-Weapons-Free Zone in the Middle East. Problems and Prospects. – N.Y.: Greenwood Press, 1988. – 190 p.
7. Sagan S. D. Rethinking the Causes of Nuclear Proliferation: Three Models in Search of a Bomb // The Coming Crisis. Nuclear Proliferation, U.S Interests, and World Order / Ed. by Victor A. Utgoff. – Cambridge, Massachusetts, London: Mitpress, 2000. – P. 17 – 50.
8. Hymans J. When Does a State Become a Nuclear Weapons State? An Exercise in Measurement Validation // Forecasting nuclear proliferation in the 21st century / Ed. by William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova. – Vol. 1. - Stanford: University Press Stanford, 2010. – P. 52 – 67.
9. Ogilvie-White T. Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analysis of the Contemporary Debate // The Nonproliferation Review. – 1996. - № 12. - P. 43 — 60.
10. Forecasting nuclear proliferation in the 21st century / Ed. by William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova. – Vol. 1. – Stanford: University Press Stanford, California, 2010. – 408 p.
11. The Nuclear Tipping Point. Why States Reconsider Their Nuclear Choices / Ed. by K.Campbell, R. Einhorn, M. Reiss. – Washington: Brookings Institution Press, 2004. – 288 p.
12. Solingen E. Nuclear Logics: Alternative Paths in East Asia and the Middle East. – Princeton: Princeton University Press, 2007. – 432 p.
13. Mukhatzhanova G. Pride and Prejudice. Understanding Iran's Nuclear Program // Forecasting nuclear proliferation in the 21st century / Ed. by William C. Potter, Gaukhar Mukhatzhanova. – Vol. 2. - Stanford: University Press Stanford, 2010. – P. 42 – 75.

14. Moran M., Hobbs Ch. The Iranian nuclear dilemma: light at the end of the tunnel? // Defense & Security Analysis. – 2012. – Vol. 60, № 2. – P. 3–14.
15. Ziemke C.E. The National Myth and Strategic Personality of Iran: A Counterproliferation Perspective // The Coming Crisis: Nuclear Proliferation, US Interests and World Order? / Ed. by V.A.Utgoff. – Cambridge: The MIT Press, 2000. – P. 87 – 95.
16. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Operational and Policy Implications // Middle East Studies Monographs. – 2011. - № 1. – 86 p.
17. Heinonen O. Understanding the Joint Plan of Action on Iran's nuclear program // <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/understanding-joint-plan-action-iran%E2%80%99s-nuclear-program>
18. Allison G., Samore G. More sanctions against Iran: yea or nay? // <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/sifting-through-sanctions-debate>
19. Ногмов А. М. Иранская ядерная программа в контексте режима ядерного нераспространения: Дисс. канд. полит. наук: 23.00.04. – Москва, 2012. – 155 с.
20. Юрченко В.Н. Иранская ядерная программа в российско-американских отношениях: Дисс. канд. ист. наук: 07.00.03. - Тюмень, 2010. – 426 с.
21. Евсеев В., Сажин В. Иран, уран и ракеты. – М.: Институт Ближнего Востока, 2009. – 272 с.
22. Орлов В.А. Лабиринт, которого нет. Зачем и кому нужна война с Ираном // Россия в глобальной политике. – 2012. – № 1. – С. 58 – 70.
23. Дружиловский С. Ядерной программы в Иране нет // <http://www.mgimo.ru/news/experts/document219411.phtml>
24. Арбатов А.Г. Новая война в Персидском заливе // <http://carnegie.ru/2012/02/15/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F>
25. Дворкин В.З. Ядерное оружие в XXI веке // Отечественные записки. – 2005. - № 5 (26). – С. 54 – 59.
26. Тимербаев Р.М. Ближний Восток и атомная проблема // Ядерный контроль. – 2003. - № 3. – С. 15 – 48.
27. Резниковский Г., Арбатов А. У Израиля нет права на ошибку // <http://carnegie.ru/2013/12/11/%D1%83>
28. Синовец П.А. Иранская ядерная программа: международный аспект проблемы // <http://www.iimes.ru/rus/framestat.html>
29. Вишньов В. Роль ядерного фактору в регіональних системах міжнародної безпеки в Азії: Автореферат дис. кандидата політ. наук: 23.00.04. – К., 2015. – 220 с.
30. Капируля М.В. Ядерне стримування в постбіполярному світі: Дис. кандидата політ. наук: 23.00.04. – К., 2015. – 199 с.

31. Чебан О.Я. Ядерний вибір Ірану: теоретичний та міжнародно-політичний аспекти: Дис. кандидата політ. наук: 23.00.04. – К., 2014. – 210 с.
32. Галака С.П. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці: Дис. д-ра політ. наук: 23.00.04. – К., 2006. – 460 с.
33. Mottaghi E. Iranian Approaches to Nuclear Weapon-Free Zone in the Middle East // <http://pircenter.org/en/articles/1564-iranian-approaches-to-nuclear-weapon-free-zone-in-the-middle-east>
34. Іргвані Ф. Чін ва тавафук гаста ей дженев (Китай та Женевська ядерна угода) // <http://fa.merc.ir/View/tabid/127/ArticleId/2235/.aspx> (на перській мові).
35. Нурі А. Чаліш гай базірш брутукуль альхаки (Дотримання Додаткового протоколу як виклик для Ірану) // <http://fa.merc.ir/View/tabid/127/ArticleId/2204/.aspx> (на перській мові).
36. Барзегар К. Іштабаг накід ака петреус! Раф'а бахрія манджар бігі сабат мінтака ей ма шуд (Не помиліться, пане Петреус! Зняття санкцій буде сприяти регіональній стабільності) (на перській мові).
37. Barzegar K. Iran's Domestic Consensus Key to Nuclear Deal // <http://en.merc.ir/default.aspx?tabid=98&ArticleId=577>
38. Saghafi-Ameri N. Nuclear Accord between Iran and P5+1: A Victory for Diplomacy and Peace // <http://en.merc.ir/default.aspx?tabid=98&ArticleId=573>
39. Мусаві С.Х. Іттіфак джінів фі шекль ва мадмун (Женевська ядерна угода за формою і змістом) // <http://ar.merc.ir/default.aspx?tabid=100&ArticleId=3199> (на арабській мові).
40. Tabatabai A. The interim deal: views from Iran // <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/interim-deal-views-iran>
41. Khatami M. Islam, Iran and the Dialogue of Civilizations // *The Margins of Globalization: Critical Perspectives on Human Rights* / Ed. by Neve Gordon. – Lanham: Lexington Books, 2004. – P. 25-43.
42. Хомейни Р.М. Исламское правление // http://www.al-shia.ru/zip_archiv/Islamskoe-pravlenie.pdf
43. Хаменеи А. Велаят (Преемничество). – М.: Издательский центр Организации «Исламская пропаганда», 1991. – 149 с.
44. Sadjadpour K. Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader. – Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2008. – 52 p.
45. Абульхалім А. Харіта аль-кува ан-нававійяа фі аш-шаркі аль-аусат фі авалі аль-карні аль-хадія ва альишрін (Карта ядерних держав на Близькому Сході на початку ХХІ ст.) // Аль-хияр ан-нававі фі аш-шаркі аль-аусат (Ядерний вибір на Близькому Сході) / Під ред. Мухаммада Ібрагіма Мантура. – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 2001. – С. 453 - 466 (на арабській мові).

46. Джадав Г.Дж. Іран: іля ейна? (Іран: куди?) // Аль-араб ва джаваругум: іля ейна? (Араби та їх сусіди: куди?) / Під ред. Гасана Бен Джадава. – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 2000. – С. 249 – 280.
47. Ад-Доурі А. Аль-алякату ль-арабіййату-ль-іраніййа. Аль-іттіхагат ар-рагіна ва афак аль-мустакбаль (Арабо-іранські відносини. Сучасні тенденції та перспективи). – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 1997. – 1006 с. (на арабській мові).
48. Аль-Гамрі М.Б. Аль-мубадіра аль-мисріййа ліназаи асліхат ад-дамар аш-шаміль мін аш-шарки аль-аусат ва іфрікія (Єгипетська ініціатива по ліквідації зброї масового знищення на Близькому Сході та в Африці) // Аль-хияр ан-нававі фі аш-шаркі аль-аусат (Ядерний вибір на Близькому Сході) / Під ред. Мухаммада Ібрагіма Мантура. – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 2001. – С. 119 - 132 (на арабській мові).
49. Абу-Гадір М.М. Аль-хияр ан-нававі аль-ісраїлі бейна фікра ас-сираа аль-мутаварас ва мустакбаль ас-салям (Ізраїльський ядерний вибір: від успадкованого конфлікту до майбутнього миру) // Аль-хияр ан-нававі фі аш-шаркі аль-аусат (Ядерний вибір на Близькому Сході) / Під ред. Мухаммада Ібрагіма Мантура. – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 2001. – С. 157 - 186 (на арабській мові).
50. Хусейн З. Аль-хияр ан-нававі ва аль-хиярат аль-аскяріййа аль-балядіййа (Ядерний вибір і проблеми воєнного вибору країн) // Аль-хияр ан-нававі фі аш-шаркі аль-аусат (Ядерний вибір на Близькому Сході) / Під ред. Мухаммада Ібрагіма Мантура. – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 2001. – С. 308 - 334 (на арабській мові).
51. Аль-Касім Б. Хауля мушкілят аль-хияр ан-нававі фі аш-шарк аль-аусат (До проблеми ядерного вибору на Близькому Сході) // Аль-хияр ан-нававі фі аш-шаркі аль-аусат (Ядерний вибір на Близькому Сході) / Під ред. Мухаммада Ібрагіма Мантура. – Бейрут: Центр досліджень проблем арабської єдності, 2001. – С. 147 - 155 (на арабській мові).
52. Inbar E. The Emperative to Use Force against Iranian Nuclearization // www.bju.ac.il/SOC/besa/perspectives12.html
53. Maoz Z. Defending the Holy Land. A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006. – 390 p.
54. Bergman R. 5 billion Reasons to Talk to Iran // Haaretz (Tel Aviv). – 1999. – 19 March. – P. 5 – 6.
55. Feldman Sh. Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East. – London: The MIT Press, 1997. – 337 p.